

PROSTORNI RAZVOJ SREDNJOVJEKOVNIH KRALJEVSKIH GRADOVA U PODRAVINI*

SPATIAL DEVELOPMENT OF MEDIEVAL ROYAL BURG AND TOWNS IN PODRAVINA

Mr. sc. Ratko Vučetić

Institut za povijest umjetnosti
Zagreb

Primljeno: 27. 3. 2003.

Prihvaćeno: 23. 5. 2003.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

This paper has two positive reviews

UDK/UDC 711.4 (497.5-3 Podravina) (091)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

SAŽETAK

Prostorni razvoj srednjovjekovnoga grada u Podravini mogao bi se podijeliti u više faza:

I. FAZA - PREDURBANA

- disperzivna struktura naseljenosti u blizini prometnice sa žarištem na tržišnom prostoru koji nije naseljen

II. FAZA - PREDURBANA

- naseljavanje uz tržišni prostor - stvaranje čvršće prostorne strukture

III. FAZA - URBANA

- stjecanje kraljevskih povlastica, gradnja samostana, doseljavanje obrtnika i trgovaca, formiranje longitudinalne strukture naselja uz tržišnu ulicu; grad se strukturira između utvrde - rezidencije i župne crkve

IV. FAZA - URBANA

A - nastanak gradskih utvrda, župna crkva u pravilu ostaje izvan utvrđenog prostora, gušća naseljenost unutar utvrđenog prostora, cestovna struktura naselja - Križevci i Koprivnica, složenija struktura s podjelom na insule - Varaždin i Virovitica

B - utvrđivanje u 16. stoljeću (grad postaje tvrđava) - širenje grada i njegovih utvrda, stvaranje složenije strukture ulica - Varaždin, nastanak sekundarnih ulica, paralelnih s glavnom tržišnom ulicom (Križevci, Koprivnica); rušenje zgrada u blizini utvrda. Zbog specifične situacije taj proces je drugačiji u Virovitici - dolazi do zbivanja predgrađa unutar zidina i prostornog smanjenja grada.

Ključne riječi: Podravina, grad, podgrađe, urbani razvoj, Koprivnica

Key words: Podravina, burg, suburb, urban development, Koprivnica.

* Shematski prikazi gradova su idealne rekonstrukcije, izrađeni na izvornim kartografskim podlogama, na osnovi povijesnih izvora i uspoređeni s povijesnim planovima. Prostorni odnosi izvedeni su iz prostorne analize i prikazuju opseg gradova unutar zidina u ujednačenom mjerilu, što omogućava međusobne usporedbe. Namjera je ovim radom upozoriti na osnovne smjerove razvoja srednjovjekovnih gradova u Podravini, zbog čega nije detaljno razrađena problematika nekih spornih elemenata prostorne organizacije. Sve sheme i planove izradila je d.i.a. Ivana Haničar u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu.

Prvi gradovi kontinentalne Hrvatske nastaju u vrijeme rimske vladavine tim prostorima. Njihov je nastanak povezan uz dva ključna magistralna smjera koja slijede tokove Drave i Save te transversalne komunikacije koje ih povezuju. Na sjevernom, dravskom smjeru, u antici nastaju važni gradovi Ptuj (Poetovio), Ludbreg (Botivio - Iovia), Osijek (Mursa), kao i niz drugih rimskih naseobina. Sustav naseljenosti vezan je uz komunikacijske pravce, pa je prema tome cesta gravitacijska sila u formiranju naselja.

Trase magistralnih puteva uz riječne tokove mijenjale su svoj položaj s obzirom na pomicanje riječnih korita, zbog čega dolazi do stvaranja dva uglavnom paralelna prometna smjera, prilagođena konfiguraciji terena.¹ Na području Podravine istraživanjima se pokazao sustav cesta i puteva koji su pratili tok Drave te sjeverne ogranke Kalnika i Bilogore, preko kojih je dravski prometni smjer putevima koji su slijedili konfiguraciju terena (prirodne udoline i tokove rječica) bio povezan sa savskim magistralnim pravcem. U antičkom razdoblju područje gorskih masiva imalo je veću važnost povezivanja, a u srednjem vijeku jača faktor razdvajanja.²

Antički prometni smjerovi zadržali su važnost te utjecali na nastanak srednjovjekovnih gradova. No, o kontinuitetu urbaniteta teško može biti govora. Na mjestu značajnih rimskih gradova na području kontinentalne Hrvatske ne nastaje niti jedan važniji srednjovjekovni grad. Razlog tome je promjena važnosti prometnih pravaca i povijesne okolnosti.

U razdoblju velike seobe naroda, u vremenima opće nesigurnosti, napuštaju se nezaštićeni prostori naseljavanja u nižim zonama. Stanovništvo se povlači u podgorja, u refugijalne prostore gorskih masiva. Na prirodno zaštićenim mjestima nastaju kasnoantička utvrđena naselja. Svojom površinom i gustoćom naseljenosti relativno malena, ona nisu imala urbani karakter. Bez sumnje, antičke komunikacije i kasnoantičke utvrde predstavljaju vezu između antike i srednjeg vijeka.

U razdoblju između 9. i 11. stoljeća pojavljuju se prve hrvatske župe, prostorno i organizacijski vezane uz naslijeđeni komunikacijski sustav i visinska gradišta. Ulaskom Hrvatske u političku zajednicu s Ugarskom u 12. stoljeću stvara se upravna organizacija kraljevskih županija, utemeljena na sustavu "castra", kraljevskih utvrda, koji su najvećim dijelom nastavlja na sustav prijašnjih župa, ali i gradnju novih utvrda, od kojih neke postaju središta kraljevskih županija.³ Sustav "castrorum" karakterističan je za cijeli srednjoeuropski prostor i uobičajeno se smatra da prva srednjovjekovna gradska naselja nastaju uz "castrum" ili u njegovoj blizini.

Na prostoru Podravine u srednjem vijeku formirane su tri veće županije, kojima su s vremenom pridružene i manje, vjerojatno nastale iz plemenskih župa. Varaždinska županija imala je sjedište u nizinskom "castrumu" (postoji već u 12. stoljeću), pred kojim se formiralo predgrađe.⁴ Sjedište Križevačke županije u "castrumu", Velikom Kalniku, vjerojatno postoji u 12. stoljeću i sjedište je najveće županije u "Slavoniji",⁵ a zbog udaljenosti nije utjecao na prostorni razvoj Križevaca. Slična situacija s udaljenim "castrumom" može se pretpostaviti i u Virovitici, najmanjoj "slavonskoj" srednjovjekovnoj županiji. Visinska utvrda koja prethodi razvoju Virovitice vjerojatno se nalazila na Bilogori, možda negdje kod Lipove, kuda je prolazila glavna komunikacija preko gorskog masiva.⁶ U

¹ B. Vikić, M. Gorenc, Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 1969., str. 4.

² B. Vikić, M. Gorenc, nav. dj., str. 25.

³ N. Klaić, Prilog postanku slavonskih varoši, "Zbornik radova Filozofskog fakulteta", Zagreb III, 1955., str. 48 - 49.

⁴ I. Lentić-Kugli, Varaždin - povijesna urbana cjelina grada, Zagreb 1977., str. 15, 16.

⁵ N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, Križevci grad i okolica, Zagreb 1999., str. 41. O problematici "castruma", županijskog središta, vidi i: M. Kruhek, Križevačka tvrđava i utvrde Križevačke županije, Povijesni prilozi 20/2001., Zagreb 2001., str. 88 - 95., kao i: V. Bedenko, Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, Križevci - grad i okolica, Zagreb 1993., str. 75 - 92.

Koprivnici, koja jedina od podravske gradova nije bila i centralno županijsko središte, "castrum" "Keuproncma" čini se da je bio Kamengrad.⁷ Takvu situaciju potvrđuje i spominjanje utvrda - rezidencija u gradu koje nisu "castrumi", nego se u povijesnim izvorima koriste drugi termini. Nastanak srednjovjekovnoga grada u srednjoj Europi vezan je uz kolonizacijske procese koji kulminiraju u 13. stoljeću. Prvi gradovi razvijaju tri osnovne funkcije: obrambenu, trgovačku i administrativno-crkvenu.⁸

Gradovi nastaju na mjestima veće prometne važnosti gdje se i prije održavala trgovina, uz pretpovijesne i antičke puteve, u blizini gradišta. Zbog povoljnog položaja i tradicije ti "tržni prostori" svoju su funkciju zadržali i u kasnijim razdobljima. Zbog povremene trgovine oni nisu bili stalno naseljeni, no bili su žarišta šireg ruralnog prostora, organiziranog u disperziranim naseobinama. S vremenom ta mjesta postaju središta odvijanja stalne trgovine, što privlači nove doseljenike, ali najvećim dijelom i lokalno stanovništvo.

Postojanje više žarišta na primjeru gradova u Podravini potvrđuju arheološki nalazi u blizini srednjovjekovnog tržnog prostora i uz glavnu prometnicu u Virovitici u istočnom dijelu grada, kao i niz manjih slavenskih naselja.⁹ Na postojanje više žarišta upućuje i raštrkanost osnovnih srednjovjekovnih zgrada uz glavni prometni smjer: župne crkve, samostani, kurije, burgovi. Promjene u strukturi naselja vezane su uz dobivanje kraljevskih povlastica. Kraljevskim privilegijama dotadašnje naseobine postaju gradovi, tj. dolazi do transformacije iz predurbane u urbanu fazu. Tek od 13. stoljeća može se govoriti o naselju sa svim urbanim funkcijama - o srednjovjekovnom gradu. Nakon dobivanja povlastica u gradove dolaze propovjednički redovi i grade samostane, mijenja se struktura stanovništva, povećava se broj obrtnika i trgovaca, šire se tržni prostori, a sve to dovodi i do gušćeg naseljavanja i stvaranja čvršće strukturiranih longitudinalnih naselja, formiranih uz tržnu ulicu.

Varaždin 1209. godine prvi među slavonskim gradovima dobiva kraljevsku povlasticu.¹⁰ Za razvoj grada važan je povoljan prometni položaj u blizini riječnog prijelaza preko Drave, na magistralnom smjeru koji slijedi riječni tok. Iako na prostoru srednjovjekovnoga grada nije potvrđeno značajnije antičko naselje, u široj okolici spominju se Petrijanec (Aqua Viva), Ludbreg (Botivio-Iovia), Varaždinske Toplice (Aqua Iassae). Srednjovjekovni grad - smješten središnje u odnosu na spomenuta naselja - svojim položajem sugerira prostorni, ali ne i urbani kontinuitet. Varaždin 13. stoljeća izrazito je izduženo cestovno naselje koje se pruža u smjeru sjever - jug, između županijskog kastruma i župne crkve Sv. Nikole.¹¹ Longitudinalno naselje nastalo je na odvoju dravskog magistralnog smjera. U 13. stoljeću, nakon dobivanja povlastica, u gradu se spominje franjevački samostan s hospitalom, smješten uz glavnu prometnu os - tržnu ulicu i nešto prije palača (palacio) 1207. godine,¹² čiji položaj nije poznat. Možda se nalazila uz put, na mjestu gdje je u 16. stoljeću bila gradska vijećnica, tj. u 15. stoljeću gradski toranj.¹³ Varaždin jedini među podravske gradovima nastaje kao predgrađe kastruma.

Na križanju antičkih puteva 1252. godine privilegirani su Križevci (Gornji grad).¹⁴ Naselje je formirano kao izduženo cestovno, uz tržnu ulicu sa žarištem pred augustinskim samostanom koji se prvi

⁶ M. Marković, Geografski položaj i povijesno-geografski prikaz područja Virovitice, Virovitički zbornik, Virovitica 1986., str. 44. i J. Adamček, Virovitica i Virovitička županija u srednjem vijeku, Virovitički zbornik, Virovitica 1986., str. 122. Položaj je pretpostavljen prema usporedbi prostorne organizacije Križevci - Kalnik, Okić - Jastrebarsko, te prostornim odnosima županijski castrum - gradsko naselje na području Zagorja: Grebengrad - Hrašćina, Vrbovec - Prišlin.

⁷ M. Kruhek, Tvrđava u Koprivnici - povijesni i tipološki razvoj, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 25.

⁸ N. Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku, Zagreb - Koprivnica 1994., str. 42.

⁹ K. Minichreiter, Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica, Virovitički zbornik 1986., str. 87.

¹⁰ N. Budak (1994.), nav. dj., str. 45.

¹¹ I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 16, 17.

¹² I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 18.

¹³ I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 26.

¹⁴ N. Budak (1993.), nav. dj., str. 41.

put spominje 1325. godine.¹⁵ Gornji grad razvija se longitudinalno između samostana i utvrda - "kurije" (spominje se od 12. st.?), čiji je položaj pretpostavljen južno od Gornjeg grada, na raskrižju puteva, pred sjevernim vratima Donjeg Križevca.¹⁶ Čini se da su Donji Križevci stariji od Gornjih i nastaju kao cestovno naselje u produžetku komunikacijske osi uz "utvrdu", a privilegirani su u 15. stoljeću. Donji Križevci (Donji grad) razvijaju se između "utvrde" i župne crkve Sv. Križa.¹⁷

Virovitica je privilegirana 1234. godine,¹⁸ a nastaje kao cestovno naselje razvijeno u smjeru sjever - jug, između župne crkve Sv. Kuzme i Damjana te "kraljevskog dvora", koji vjerojatno postoji u 13. stoljeću.¹⁹ U 13. stoljeću u gradu se spominju i dva samostana: 1281. godine franjevački i 1290. dominikanski.²⁰ Virovitica je jedini podravski grad s dva propovjednička samostana, što govori o važnosti i razvijenosti naselja.

Najkasnije privilegij dobiva Koprivnica, 1338. godine, a njima se dopušta gradnja gradskih utvrda²¹ (što nije slučaj s povlasticama drugih podravnih gradova, stečenima u 13. stoljeću). Unutar utvrđenog prostora nastaje cestovno naselje, razvijeno u smjeru sjever - jug, između franjevačkog samostana (spominje se od 1399. godine, a pretpostavlja se da su franjevci bili prisutni krajem 13. stoljeća)²² i "vlasteoske zgrade" (kurija), spomenute 1353. godine,²³ koja se našla izvan gradskih utvrda. Izvan utvrđenoga grada, uz prometnicu, ostala je i župna crkva Sv. Nikole.

U 15. stoljeću utvrđuju se i ostali podravski gradovi. Gradske utvrde nisu bile zidane, već su se sastojale od zemljanih nasipa, palisada i jaraka.

Varaždin se utvrđuje između 1446. i 1455. godine.²⁴ Gradske utvrde vezane su uz kastrum u sjeverozapadnom kutu. Utvrđeni gradski prostor bio je kvadratnog oblika, a grad je bio podijeljen na četiri insule. Župna crkva ostala je izvan utvrđenog prostora.²⁵

Križevački Donji grad dobiva kraljevski privilegij 1405. godine.²⁶ U 15. stoljeću longitudinalno naselje se utvrđuje, pri čemu župna crkva i "utvrda" - kurija ostaju izvan utvrđenog prostora. Donji grad postupno postaje središtem oba Križevca. Gradske utvrde vjerojatno su obuhvaćale samo središnju tržnu ulicu, kao i u Koprivnici.

Tijekom 15. stoljeća utvrđuje se i Virovitica, na što upućuje crta potoka, koji je proveden gradskim jarcima. Utvrđeni prostor imao je oblik kvadrata, slično onom u Varaždinu. U gradu se u 15. stoljeću spominju palača (palatio), te kraljeve i kraljičine kuće (domibus). Palača je vjerojatno novi kraljevski dvor, sagrađen početkom 15. stoljeća, uz stariji "dvor" ili na njegovu mjestu. U drugoj polovici 15. stoljeća ta je palača vjerojatno dodatno utvrđena i nadalje se u povijesnim izvorima spominje kao "castrum".²⁷ Unutar gradskih vrata našla su se oba samostana, a župna crkva ostala je izvan njih. U

¹⁵ O. Maruševski, Grkokatolička katedrala Svetog Trojstva i biskupski dvor, Križevci - grad i okolica, Zagreb 1993., str. 167.

¹⁶ O kastrumu ili kuriji vidi bilješku 5. Termin kurija bit će obrazložen u nastavku teksta.

¹⁷ V. Bedenko, nav. dj., str. 75.

¹⁸ J. Adamček, nav. dj., str. 113. Ubikacija sakralnih objekata u Virovitici nije pouzdano potvrđena.

¹⁹ J. Adamček, nav. dj., str. 114.

²⁰ A. Horvat, O spomenicima kulture u virovitičkom kraju, Virovitički zbornik, Virovitica 1986., str. 351.

²¹ I. Karaman, Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 18.

²² D. Vukičević-Samaržija, Sakralna arhitektura kasnog srednjeg vijeka u Koprivnici, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 73.

²³ M. Planić-Lončarić, Izgradnja grada do sredine 19. stoljeća, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 34, 37.

²⁴ I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 26.

²⁵ Crte gradskih utvrda određene su prema prostornoj analizi. Arheološki nalaz kuće 15. stoljeća pred franjevačkim samostanom, na dubini znatno većoj od kuća građenih u 16. stoljeću, potvrđuje crtu "zidina" uz franjevački samostan. Prostor koji postaje trg 16. stoljeća vjerojatno je izravnian nakon rušenja zemljanih nasipa i urbaniziran u 16. stoljeću.

²⁶ V. Bedenko, nav. dj., str. 78.

²⁷ J. Adamček, nav. dj., str. 114.

drugo polovici 15. stoljeća u gradu se spominje i hospital.²⁸ Od tog stoljeća hospitali se spominju u svim podravskim gradovima, a imaju funkciju gostinjska, ali i ubožnice.²⁹ Između 1507. i 1520. Virovitica je podijeljena između četiri posjednika,³⁰ što sugerira i četverodijelnu podjelu na insule unutar utvrđenog prostora, kao i u Varaždinu. Oblik kvadrata gradskih utvrda s kastrumom u kutu mogao bi potvrditi prostornu podjelu unutarnjega gradskog prostora sličnu onoj varaždinskoj.

Razvoj grada u 16. stoljeću obilježava utvrđivanje novim renesansnim sustavom utvrda, što dovodi i do promjena u gradskoj strukturi.

Varaždinske zidine u 16. stoljeću obuhvaćaju širi prostor. Unutar zidina našla se i župna crkva. Stvoren je novi tržni prostor, sastavljen od dva trga. Na novom trgu, uz crtu zidina iz 15. stoljeća, podignuta je gradska vijećnica (zgrada je postojala i prije; možda je to gradski toranj, tj. palača iz 13. stoljeća?). Uz novi tržni prostor grade se zidane renesansne kuće trgovaca i obrtnika, kao i kuće vojne namjene. Varaždinske kuće iz 16. stoljeća najstarije su poznate zidanice u gradovima kontinentalne Hrvatske.³¹ U tvrde Križevaca u 16. stoljeću obuhvatile su širi prostor nego u 15. stoljeću. Tijekom 16. stoljeća Turci su spalili Gornji grad, a augustinski samostan je napušten.³² Kraljevska "kurija" izvan gradskih zidina smeta novim utvrdama, pa je vjerojatno srušena kao i samostan, jer smeta obrani gradske "tvrđave". Zbog straha od Turaka izbjeglice se doseljavaju u zaštićeni prostor gradske tvrđave, što uzrokuje stvaranje dviju sekundarnih ulica, koje naseljava novopridošlo stanovništvo. Zgrade vojne uprave grade se uz glavnu prometnu os - tržnu ulicu, što je slučaj i u Varaždinu i u Koprivnici.

Koprivnička utvrda obuhvatila je i prijašnju "kuriju", dodatno fortificiranu vjerojatno i prije, zbog čega dolazi do pomaka glavne osi tržne ulice i otvaranja novih gradskih vrata u osi krajnje istočne ulice. Ta ulica, kao i druga paralelna (zapadnija), formiraju se na sličan način i iz istih razloga kao i sekundarne ulice Križevaca. Zbog novog načina ratovanja, koji zahtijeva čisti prostor ispred utvrda, ruše se kapele i crkve koje su ostale izvan utvrđenoga gradskog prostora.

Virovitica, najizloženija turskim napadima u 16. stoljeću, ima drugačiji prostorni razvoj od drugih podravskih gradova. Za razliku od širenja drugih gradskih tvrđava, Virovitica se sužava i utvrđuje svoje zapadno predgrađe. Zbog izloženosti turskoj opasnosti stanovništvo se iseljava iz Virovitice, a u drugim gradovima dolazi do useljavanja unutar utvrđenog prostora. Izvan utvrda ostali su i franjevački i dominikanski samostan, koje su srušili Turci tijekom opsade Virovitice ili nakon njezina pada 1552. godine. Postojanje utvrđenog zapadnog podgrađa potvrđuje crta potoka uz utvrde, koju slijedi i crta ulice koja se ovdje lomi u "tupom" kutu, naznačavajući obris utvrde. Na postojanje utvrde upućuju i neke vedute. Postojanje zapadnog, kasnosrednjovjekovnoga predgrađa, bez preciznije datacije, potvrđeno je i arheološkim nalazima.³³

Nastanak i razvoj grada ovisi o važnosti prometnog pravca na kojem se nalazi. Svi gradovi nastaju na odvojcima dravskog prometnog smjera, na putevima koji se pružaju u pravcu sjever - jug, tj. na komunikacijama koje su najvažnije u srednjovjekovnom razdoblju, onima koje povezuju panonsku ravnica s jadranskim lukama.

Suprotno uobičajenom mišljenju, grad ne nastaje kao podgrađe ili predgrađe kastruma (Varaždin je izuzetak). U većini slučajeva na gradskom prostoru u povijesnim izvorima spominje se kurija ili palača.

²⁸ J. Adamček, nav. dj., str. 115.

²⁹ Za Koprivnicu, u kojoj se spominje više hospitala, vidi: D. Vukičević-Samaržija, nav. dj., str. 73; u Varaždinu hospital je bio uz franjevački samostan. I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 23; u Križevcima se spominje 1493. g.; vidi i tabelu u: N. Budak (1993), nav. dj., str. 43.

³⁰ J. Adamček, nav. dj., str. 115.

³¹ I. Lentić-Kugli, nav. dj., str. 27 - 32.

³² V. Bedenko, nav. dj., str. 78

³³ S. Salajić, Katalog izložbe "Arheologija virovitičkog kraja", Virovitica 2001., str. 34, 35.

U srednjovjekovnoj Ugarskoj,³⁴ kao i u drugim dijelovima srednje Europe (Češka), kurije se javljaju u 12. i 13. stoljeću. Smještene su na nižim, otvorenim položajima, obično na "ladanju", a prema funkciji su rezidencije s fortifikacijskim elementima. Pitanje materijala od kojega su sagrađene ostaje otvoreno, no mogu biti i drvene i zidane. Termin palača odnosi se vjerojatno na rezidencijalnu zgradu, smještenu u gradu (i Virovitica i Varaždin, u kojima se spominju palače, ističu se kao razvijeniji gradovi u odnosu na Križevce i Koprivnicu).

Stav o župnoj crkvi kao središnjem žarištu naselja također se nije pokazao točnim. Upravo suprotno, župna crkva smještena je izvan središta naselja, što je tipičan položaj crkve u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Varaždin, Virovitica, Križevci, Koprivnica, Krapina, Samobor, Jastrebarsko), a uobičajen je i na prostoru srednjovjekovne Ugarske. Uz navedeno, elementi urbaniteta srednjovjekovnoga grada srednje Europe, po čemu se razlikuju od ostalih "gradskih naselja", su hospitali, samostani i gradske utvrde.

Posebno je interesantno usporediti shematske prikaze Varaždina i Virovitice, te Križevaca i Koprivnice. Uočljive su međusobne sličnosti i gotovo identične prostorne strukture dva para gradova, no inverzno postavljenih "utvrda - rezidencija" i župnih crkava. Takvi prostorni odnosi vjerojatno su posljedica lokalnih topografskih uvjeta.

SUMMARY

Stage 1. PRE-URBAN

- dispersive structure of population in vicinity of a road, with focus on market place, not inhabited yet;

Stage 2. PRE-URBAN

- settlement along the market place - creation of a firmer spatial structure;

Stage 3. URBAN

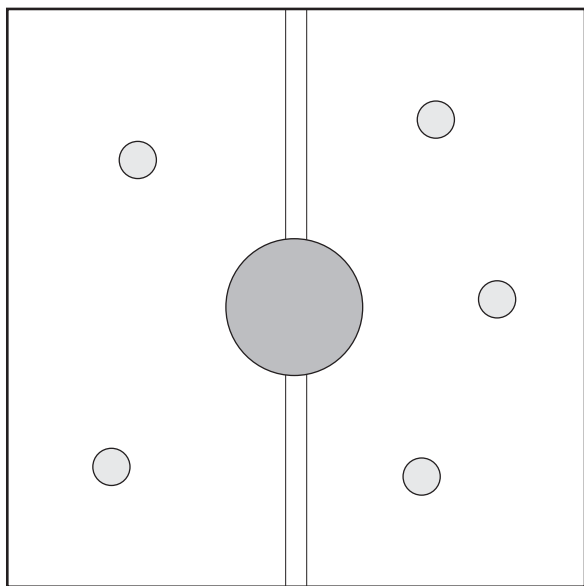
- royal privileges bestowed on a settlement, building of a church or a convent, settlement of traders and craftsmen, formation of a longitudinal structure of a settlement alongside marketplace street; a burg is structured as a cross between a residential fortification and a parish church;

Stage 4. URBAN

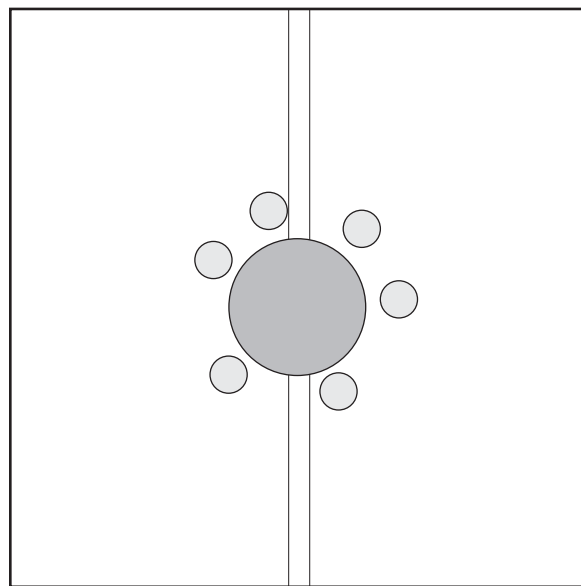
A. formation of town's fortification walls, a parish church, as a rule, remains outside fortified structures, dense population rate is within fortification, road structure of settlements Križevci and Koprivnica more complex structure with partition to insulae - Varaždin and Virovitica;

B. 16th century fortification (a town becomes a fortification) - town's expansion and its forts, more complex structure of streets - Varaždin - emerging of secondary streets, parallel with central marketplace street (Križevci, Koprivnica); clearing of buildings in immediate vicinity of fortification; due to a specific situation, this process is different in Virovitica - within walls there is a process of suburban buildings moving inside the fortification walls, which leads to spatial shrinking of the town:

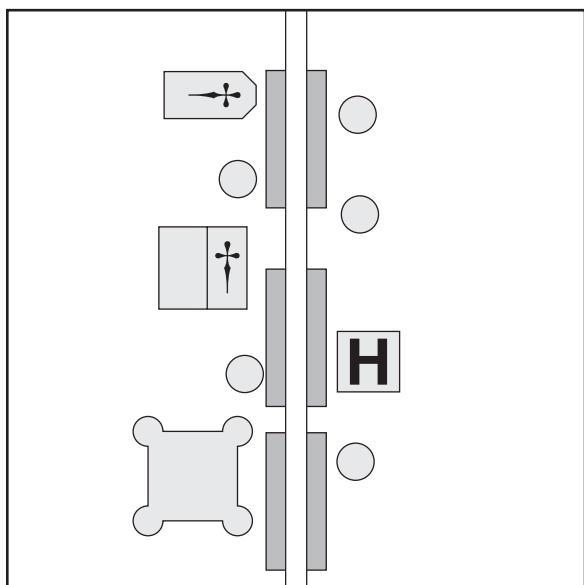
³⁴ E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, Budapest 1986, str. 43. O problematici kurija bit će više riječi u posebnom radu koji je u pripremi.

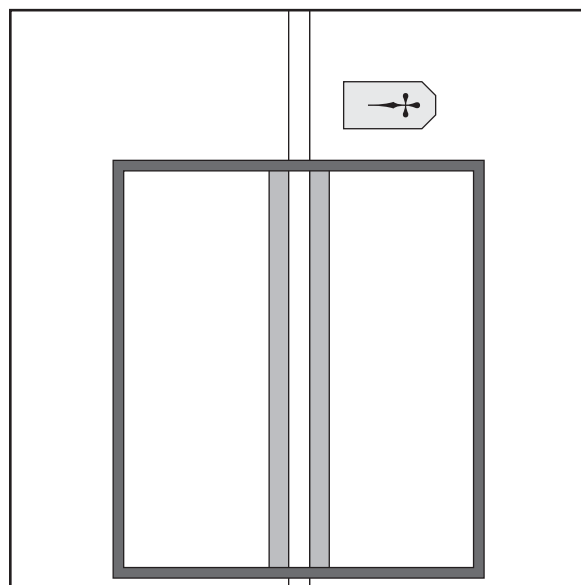
I. FAZA: Disperzna struktura naselja, tržišni prostor nenaseljen

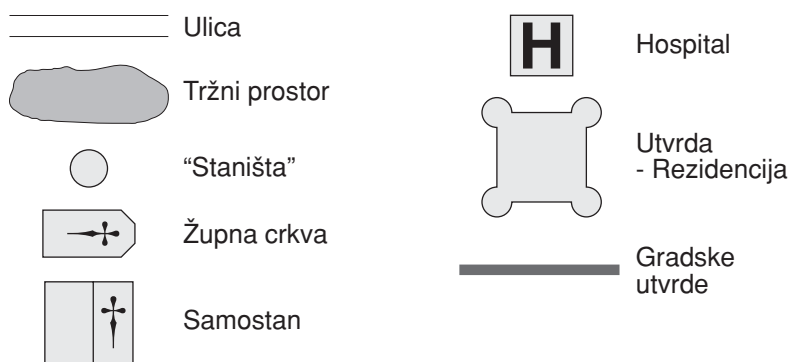
II. FAZA: Naseljavanje uz tržišni prostor

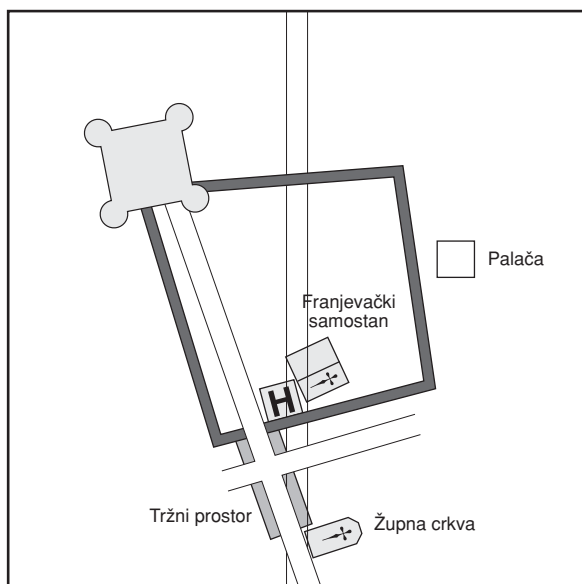
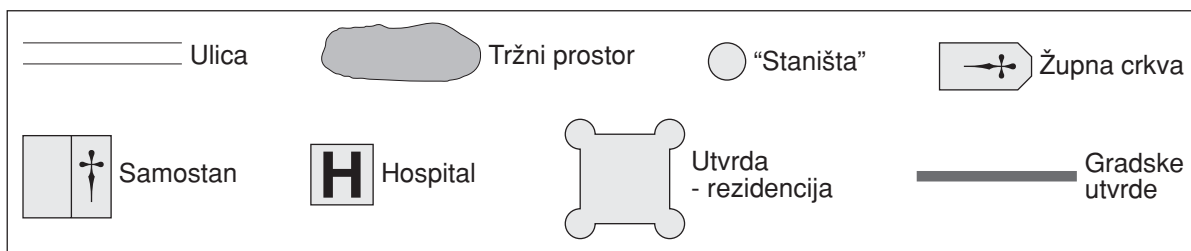
III. FAZA: Formiranje ulične strukture

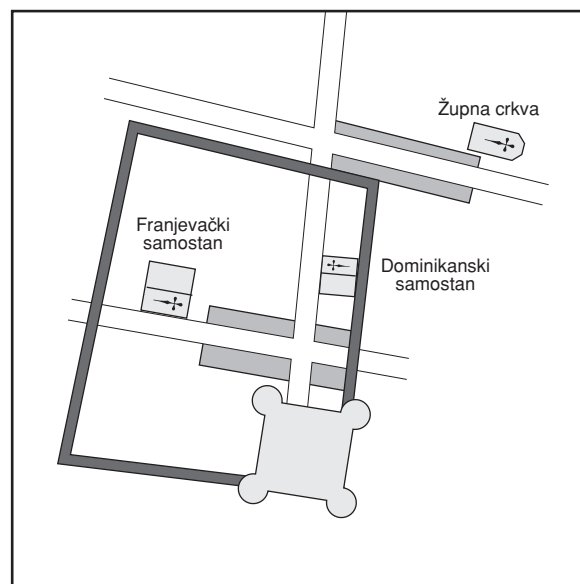
IV. FAZA: Struktura unutar zidina

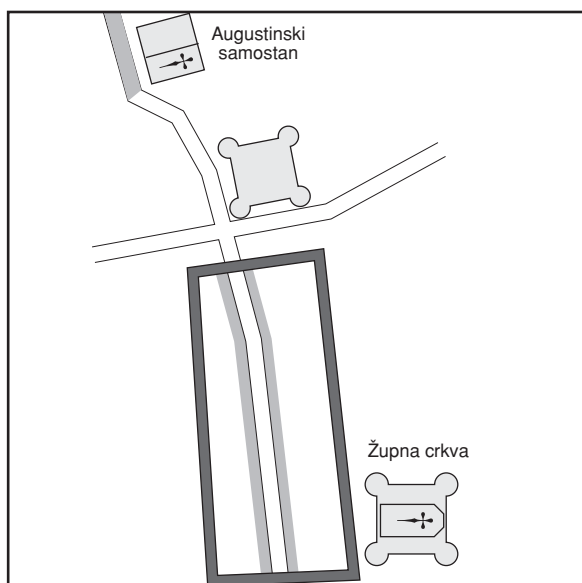
Slika 1: Shematski prikaz strukture naselja

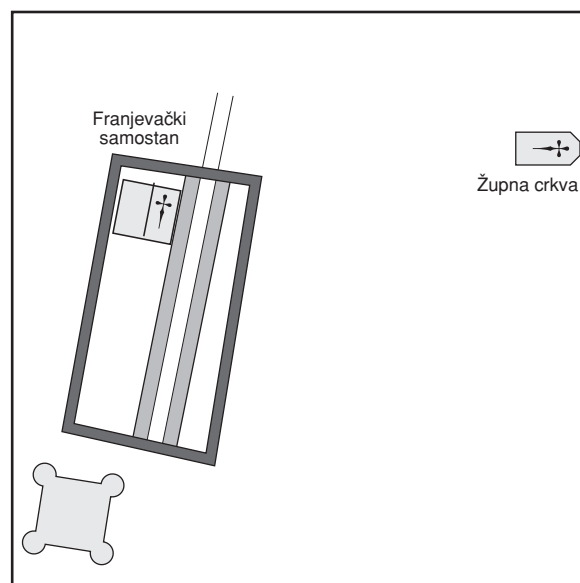
Varaždin

Virovitica

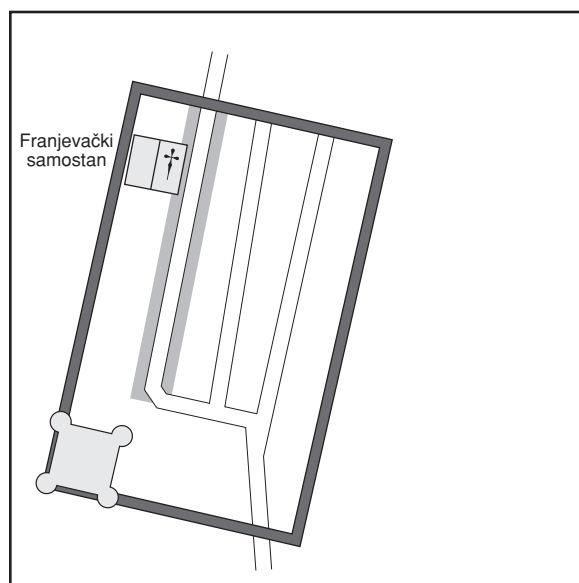
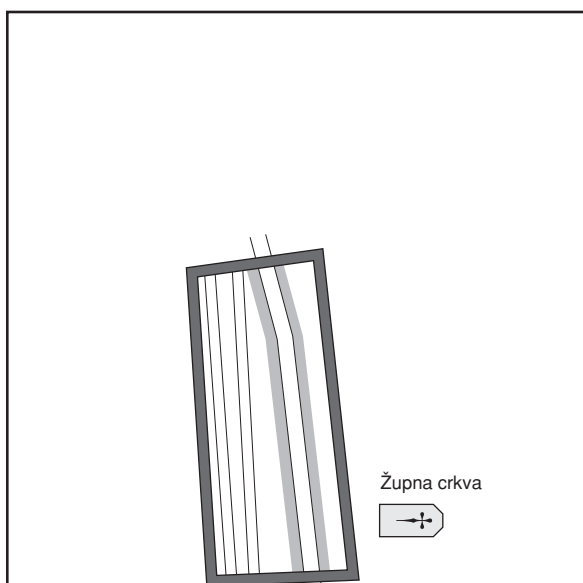
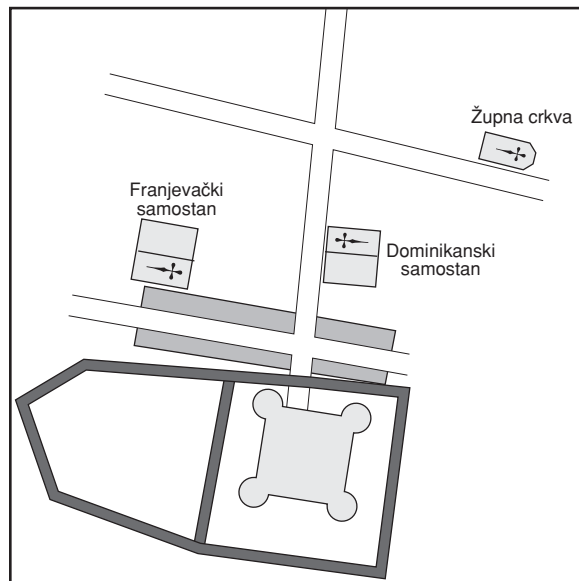
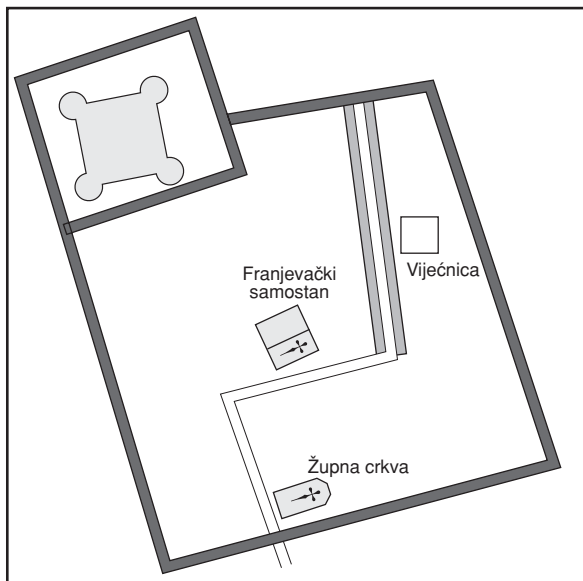
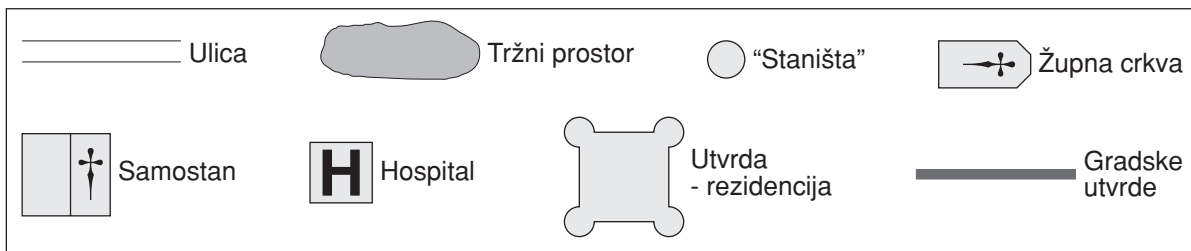
Križevci

Koprivnica

Slika 2: Idealna rekonstrukcija, 15. stoljeće

Slika 3: Idealna rekonstrukcija, 16. stoljeće